ASEMAN LAPSET RY:N LAUSUNTO EDUSKUNNAN TARKASTUSVALIOKUNNALLE 13.11.2019

Aseman Lapset ry kiittää eduskunnan tarkastusvaliokuntaa mahdollisuudesta tulla kuulluksi nuorten syrjäytymisen teemaan liittyen. Seuraavat vastaukset pohjautuvat työssämme tehtyihin havaintoihin nuorten elämässä näkyvistä syrjäytymisriskiä lisäävistä tekijöistä ja vastaamme sen perusteella mitkä ovat havaintomme ja kokemuksemme noin 20-25 % haavoittuvimmassa asemassa olevien nuorten osalta.

1. Mitkä ovat suurimmat ongelmat tällä hetkellä nuorten syrjäytymisen torjunnan kannalta ja mitä niiden ratkaisemiseksi olisi tehtävä?

Yhteiskunnallista ulkopuolisuutta tai terveelle kasvulle riskejä tuottavat asiat ovat monimutkaisia kokonaisuuksia, joissa on yhtä monia polkuja – ja toisin tekemisen mahdollisuuksia – kuin on nuoriakin.

24/7-yhteiskunta tuo omat haasteensa aivan jokaiselle vanhemmuuden ja vanhempien ajankäytön sekä nuorten vapaa-ajanvieton kannalta. Samalla yhteiskunnallisessa osallisuudessa kiinnipitävät instituutiot kuten opiskelu ja työ sekä arkielämän pyörittäminen ylipäänsä vaativat aiempaa enemmän sosioemotionaalista pystyvyyttä sekä erilaisia manageeraustaitoja. Näiden oppimiseen nuorillamme on hyvin vaihtelevat valmiudet tai lähtökohdat.

Muutamia nuoria selkeästi syrjään jäämiselle altistavia tekijöitä ovat ylisukupolviset huono-osaisuuden kokemukset, nykyisen koulutusjärjestelmän vaativuus sekä monien peruspalveluiden kyvyttömyys ylipäänsä tarjota yksittäisiä pulmia monimutkaisempien haasteiden kanssa kipuileville nuorille tai perheille. Lisäksi yksittäisenä ilmiönä nostamme myös esiin pitkäaikaisesti koulukiusatuksi tulemisen kokemusten syvän haavoittavuuden, joka vaikuttaa merkittävästi sekä kiusatuksi tulleisiin että näiden lähipiiriin.

Ylisukupolvinen huono-osaisuus tai ulkopuolisuuskokemukset voivat näkyä nuoren lähipiirin voimattomuutena, taidottomuutena tai mahdollisuuksien puutteena tukea nuorta riittävällä tavalla murrosiän kuohuissa, koulupolulla tai itsenäistymisvaiheessa muuten. Monen nuoren kohdalla tämä näkyy rajattomana käytöksenä, johon vanhemmat ovat keinottomia tarttumaan. Osassa nuoria kytee sellainen perusturvattomuus ja läheisyysvaje, jotka saattavat ilmetä aikuisia haastavana käytöksenä tai laajentuneena epäluottamuksena aikuisia kohtaan ylipäänsä.

Myös vanhempien omat palvelupettymykset tai viranomaisluottamuksen puute voivat heijastua eri tahojen kanssa tehtävän yhteistyön hedelmällisyyteen. Kehnot kokemukset saattavat siirtyä myös nuorten asenteisiin ammattitukea kohtaan. Nuoria ja vanhempia tukevien ammattilaisten olisi erityisen tärkeää tunnistaa tilanteet, joissa ainakin osa yhteistyön haasteista johtuu aiemmista kielteisistä kokemuksista ja pyrkiä omalla toiminnallaan purkamaan torjuntaa ja vahvistamaan luottamusta.

Viimeisten vuosien aikana nuorille tarkoitettujen palveluiden kehittämistä on tehty koulutus- ja työvoimapoliittisista lähtökohdista ja nuoruusiässä ylipäänsä tarpeellisten psykososiaalisesti tukevien palveluiden kehittäminen on jäänyt lapsipuolen asemaan. Syrjäytyminen ennalta ehkäisyn kannalta on huolestuttavaa, että vastauksia yritetään tyypillisesti etsiä erillisistä toimenpiteistä, joihin voimavarat yksi kerrallaan panostetaan. Muutaman vuoden ajan ratkaisu oli nuorten saaminen toisen asteen koulutukseen. Tällä hetkellä harrastuksen saaminen vaikuttaa olevan samansuuntainen kaikkivoipainen vastaus nuorten syrjäytymisen torjumiseen. Nämä ovat tärkeitä nuoren elämään suojaavia tekijöitä tuottavia elementtejä, mutta eivät yksittäisinä toimenpiteinä täytä heikoimmassa asemassa olevien nuorten tarvitseman psykososiaalisen tuen aukkoa.

Koulutusjärjestelmämme tukee monia nuoria saavuttamaan oman potentiaalinsa. Kokonaisuudessaan se on kuitenkin nykyään varsin vaativa ja yhä aikaisemmin tehtävät valinnat vaikuttavat väistämättä nuorten paineisiin ja myöhempään pärjäämiseen. Samalla suuret rakenteelliset muutokset ja kiristynyt taloudellinen tilanne tuottaa kouluille keinottomuutta vastata erityistä tukea tarvitsevien tarpeisiin tai aitoon putoamisvaarassa olevista kiinnipitoon. Sekä peruskoulun että ammatillisen koulutuksen puolen valintojen aikaistuminen sekä itseohjautumisen vaateiden lisääntyminen ovat valmiuksiltaan heikoimpia nuoria syrjäyttäviä ja ulos sysääviä päätöksiä. Monet näistä muutoksista ovat täysin toisen suuntaisia kuin mitä tiedämme nuoruusiän kehityksen

etenemisestä esimerkiksi aivotutkimuksen kertomana. Tutkittu tieto nimenomaisesti nuoruusiän kehitysvaiheista ja -tehtävistä olisi otettava aidosti käyttöön, kun nuorten instituutioita tai heille tarkoitettuja palveluita kehitetään.

Kokemukset pitkäkestoisesta koulukiusaamisesta ovat selkeä yksittäinen monien yhteiskunnallista ulkopuolisuutta kokevien nuorten taustalla esiin nouseva tekijä (esim. Simonen 2019). Vaikka kiusaaminen on yleissuuntaisesti vähentynyt, tulee Kouluterveyskyselyiden 2017 ja 2019 vastanneista noin 6 % kiusatuksi kerran viikossa tai useammin. Yleistettynä kaikkiin peruskouluikäisiin tämä on n. 34000 viikoittain tai useammin kiusattua lasta ja nuorta. Tämä tarkoittaa sitä, että nykyiset kiusaamista ehkäisevät ja kiusaamiskokemuksia käsittelevät toimet eivät näiden nuorten kohdalla ole riittäneet. Etenkin tilanteissa, joissa kiusatuksi tullut nähdään jotenkin ikäryhmästä poikkeavana, ei koulujen henkilökunta välttämättä edes tunnista kiusaamisen tapahtuvan (esim. Juva 2019).

Huolestuttavaa on, että toistuvassa kiusaamisessa koulut voivat myös todeta käyttäneensä jo ne keinot, joita heillä on ja nostaa ns. kädet pystyyn. Poliisin toimenpiteet ovat varsin rajalliset silloin kun tekijä on rikosoikeusikärajaa nuorempi, kuten suurin osa peruskoululaisista on. Lastensuojelu puolestaan puuttuu yksittäisten lastensuojelun tarpeessa olevien lasten tai nuorten tilanteisiin, mutta ei osaa tai pysty vastaamaan kiusaamiseen ryhmädynaamisena ilmiönä. Tämä johtaa siihen, että yhä aivan liian usein kiusattu nuori perheineen jää asian kanssa yksin, vaikka kiusaaminen moninaisesti haitallisine seurauksineen tosiasiallisesti jatkuu.

Kiusaamista ehkäisevien ohjelmien ja toimenpiteiden lisäksi koulujen ja perheiden tueksi olisikin järjestettävä koulutoimen ulkopuoliset rakenteet, jotka velvoitetaan moniammatillisesti tarttumaan tilanteisiin, joissa koulujen toimenpiteet yksin eivät ole riittäneet. Lisäksi on muistettava, että pitkäkestoinen kiusatuksi tuleminen on kokijansa psyykkistä hyvinvointia, sosiaalista pärjäävyyttä sekä koulutus- ja urapolkuja pitkälle varjostava asia, jonka käsittelyyn nuori tarvitsee tukea myös silloinkin, kun varsinainen kiusaaminen on saatu päättymään.

2. Näkemyksenne nykytilanteesta, onko ja missä määrin painopistettä saatu siirrettyä ennalta ehkäisevään toimintaan ja varhaiseen puuttumiseen lasten, nuorten ja perheiden ongelmissa? Ongelmakohdat ja kehittämistarpeet?

Ennalta ehkäiseviin palveluihin panostamisesta on puhuttu paljon. Silti lastensuojelun ja etenkin sijaishuollon kustannukset nousevat jatkuvasti, joten ainakaan nopeaa tai riittävää muutosta ei ole tapahtunut. Kärkihankkeena käynnistynyt LAPE-kehittämistyö on painottunut etenkin perheiden tukeen ja alakouluikäisiin ja sitä nuorempiin. Sen tuloksia ja niiden jalkautumisia yhä odotetaan monin paikoin, mutta suunta vaikuttaa olleen ollut monilta osin tarpeellinen. LAPE-hankkeen kehittämistyössä nuoruusiän erityislaatuisuus ja tämän ikävaiheen erillistehtävät ovat kuitenkin jääneet vähäisemmälle huomiolle. Perheyksikköön kohdistuvaa tukea tarvitaan, mutta eivät riitä vastaamaan kaikkiin ennalta ehkäisevänkään tuen tarpeisiin silloin, kun nuoren tosiallinen elinpiiri laajenee osin pelkästään nuoruusiän itsenäistymistehtävän vuoksi paljon kodin ulkopuolelle.

Omassa työssämme olemme voineet havaita, että yhä nuoremmat lapset alkavat käyttäytyä kuin teinit, mutta ehkäisevällä palvelu- ja puuttumisjärjestelmällä on aika vähän keinoja vaikuttaa ja reagoida tähän. Sosioemotionaalisilta taidoiltaan nämä lapset ovat ikätasollaan, mutta esimerkiksi käytös tai vapaa-ajantoimintaan liittyvät kysymykset ovat sellaisia kuin tyypillisesti murrosikäisillä. Tämä aiheuttaa monissa esimerkiksi nuorisotyön, koulutoimen ja lastensuojelunkin toimijoissa keinottomuutta.

Kohdennetuista nuorten palveluista etsivä nuorisotyö ja työpajatoiminta kohdistuvat 16 vuotta täyttäneisiin ja työmarkkina- ja koulutuspoliittisten tavoitteiden täyttämiseen. Murrosikäisetkään oireilevat tai haastavasti käyttäytyvät nuoret eivät ennen lastensuojelun puuttumistoimenpiteitä kuulu juuri kenenkään tontille. Usein ratkaisuna murrosiän riskikäyttäytymiseen tai syrjään jäämiseen ennen lastensuojelun puuttumista nähdään oppilashuolto, nuorisotilat tai harrastuksen hankkiminen. Monissa peruspalveluissa lastensuojelun avohuoltoa ja mielenterveyspalveluita myöten on kuitenkin havaittavissa selkeitä puutteita osata kohdata ja toimia haastavasti käyttäytyvien tai muuten oireilevien nuorten kanssa tuloksekkaalla tavalla, jolloin nämä tosiasiallisesti jäävät etenkin vapaa-ajanpalveluiden ulkopuolelle.

On ylipäänsä haastava niputtaa nuoria yhteen. Toisen nuoren kohdalla riskitekijöihin vaikuttaa ilman riittävää perheen tukea jääminen, toisella mielenterveyden pulmat ja jonkun kohdalla mielekäs vapaa-aika puuttuu. Tarvitaankin nuorinäkökulmaista psykososiaalisen tuen kehikon rakentamista ja ammattiosaamista tähän työhön viimeistään silloin kun useammalla nuoren elämänalueella alkaa ilmetä jonkinlaisia haasteita. Mitä vanhemmasta nuoresta on kyse, sitä enemmän tavoitteena tulee olla itsenäistymishorisontti ja itsenäisen elämän vaatimien taitojen ja tuen saaminen. Lastensuojelun sijaishuolto kasvavine kustannuksineen ei tähän ole ollut riittävä vastaus, sillä yhä liian usein nuoret itsenäistyvät lastensuojelun piiristä ilman toisen asteen tutkintoa tai itsenäiseen elämään tarvittavia valmiuksia. Lisäksi on huomattava, että lastensuojelun sijoituskaan ei yksioikoisesti vastaa esimerkiksi nuorten vapaa-ajanosallisuuteen ja -toimintaan liittyviin ehkäisevän tuen tarpeisiin.

Tarvitaankin mahdollisuus kiinnipitävää tukeen ja rinnallakulkijuuteen riittävän aikaisin ja riittävällä intensiteetillä, joillekin jo alakouluiästä lähtien. Tämä tuki täytyy pystyä kytkemään nuoren arkeen ja vapaa-aikaan suojaavia tekijöitä ja voimavaroja vahvistaen. Nuorilähtöinen tuki ei tarkoita sitä, että nuoren perhe tai muu lähipiiri ohitetaan, sillä yhteisön merkitys nuoren hyvinvoinnin kannalta on valtava. Nuori tarvitsee positiivisia yhteisöjä niin kouluun, kotiympäristöön ja muuhun lähipiiriin sekä vapaa-ajalle. Pärjäävälle osalle nuoria erilaisiin yhteisöihin pääseminen vaatii vähemmän aikuisten tukea ja vahvistamista. Ne nuoret, joilla oman toiminnan ohjaus, aktiivisen osallistumisen taidot ja sosiaaliset taidot ovat heikommat, tarvitsevat huomattavasti enemmän aikuisten apua turvallisten yhteisöihin, vapaa-ajantoimintaan tai harrastuksiin kiinnittymiseksi. Ilman tätä huonoja vaihtoehtoja yhteisöille usein löytyy, ja ne ovat usein niitä, joissa riskikäyttäytyminen on tavallista ja jopa suotavaa.

3. Tarkastusvaliokunnan tilaamassa tutkimuksessa todettiin, että merkittävimpiä syitä nuorten syrjäytymiseen ovat päihde- ja mielenterveysongelmat. Mikä on näkemyksenne päihde- ja/tai mielen-terveysongelmista kärsivien nuorten mahdollisuuksista saada apua tilanteeseensa? Millaisia puutteita palveluissa ja niiden saatavuudessa esiintyy?

Nuorten mielenterveyspalveluiden ja mielenterveystuen saatavuus vaihtelee kunnittain, mutta on yhä varsin puutteellista verrattuna erilaisen oireilun yleisyyteen ja merkityksiin nuoruusiässä ja nuoruusiän erilaisten valintojen kannalta. On huomattavaa, että siinä missä nuorten päihteiden käytön yleisyyden voi jonkin verran nähdä polarisoituvan, ovat jonkinlaiset mielenterveyden haasteet koko ikäluokkaa läpäiseviä kysymyksiä. Esimerkiksi suorituspaineista seuraava stressi haavoittaa monia muuten varsin hyvin pärjääviä nuoria.

Vaikka alkoholinkulutus jonkin verran on vähentynyt, ovat nuorten kannabisasenteet lieventyneet ja myös esimerkiksi erilaisten lääkkeiden käyttöä tai sekakäyttöä voi havaita. Etenkin niillä nuorilla, joilla muut keinot eivät tuota riittävää helpotusta, saattaa päihteiden käyttö, itsetuhoinen toiminta kuten viiltely tai muu riskitoiminta kytkeytyä mielenterveyspulmien, esimerkiksi voimakkaan ahdistuneisuuden itselääkintään. Myös neuropsykiatriset emotionaalista tasapainoisuutta ja oman toiminnan ohjausta haastavat oireet saattavat olla se juurisyy, johon päihteiden käytöllä vastataan tai joka vahvistaa päihteiden käytön haittoja sosiaalisessa yhteisössä. Meidän arkityössämme näkyvät myös monet erilaiset nuorten tilannetta ja psykososiaalista kuormittuneisuutta monimutkaistavat kysymykset. Näitä ovat neurokognitiivisten erityispiirteiden, turvattomuuden ja kiusaamis- ja syrjintäkokemusten myös mm. sukupuoli- ja seksuaali-identiteetin käsittelyyn liittyvät asiat sekä esimerkiksi traumakokemukset. Nämä voivat sekä tuottaa mielenterveysoireilua että tarvetta itselääkinnälliseen toimintaan.

Monen kohdalla oireet ovat ilmenneet jo aikaisessa vaiheessa, mutta syystä tai toisesta riittävää apua ei ole saatu, nuori ei ole kokenut siitä hyötyvänsä tai tilanne saattanut kriisiytyä ilman että tähän on pystytty riittävällä intensiteetillä vastaamaan. Yksi nuorten mielenterveyspalveluiden vaikuttavuutta ja tarpeisiin vastaavuutta haastava tekijä on riittävän intensiivisen ja monimuotoisen tuen sekä aitojen pitkien vuorovaikutussuhteiden puuttuminen. Erilaisilla arviointijaksoilla ja organisaatiolähtöisillä käytännöillä saatetaan lisätä nuoren ja perheen palvelustressiä, sillä usein työskentely ajoittuu virka-aikaan ja katkaisee esimerkiksi koulupäivän. Myös mielenterveys- ja päihdepalveluiden osalta nuoret kertovat ammattilaisten kohtaamistaidoissa olevan pulmia. Etenkin useat arviointijaksot ovat kuormittavia, sillä nämä tyypillisesti katkaisevat alkaneen vuorovaikutussuhteen.

Myös akuutin kriisituen puute alaikäisten kohdalla on suuri huoli, etenkin silloin, jos nuori ei koe saavansa tukea omasta perheestään tai asiat ovat sellaisia, että hän ei niitä ensin halua tai uskalla omien vanhempiensa kanssa

käsitellä. Moniin apu- ja tukipalveluihin hakeutuminen vaatii aktiivista selvittelyä ja toimintaa, niiden saatavuus vaihtelee eikä niitä välttämättä edes tunneta. Nuorille esimerkiksi kriisipuhelinten kaltaiset toiminnot harvoin ovat helposti lähestyttäviä avun muotoja, sillä moni nuori kaipaa asioidensa käsittelyyn kasvokkaista kontaktia.

Sosioemotionaalista tasapainoisuutta ja mielenterveystaitoja positiivisesti vahvistavaa toimintaa tarvitaan nuorten arkielämän eri ympäristöihin. Samoin olisi pystyttävä matalalla kynnyksellä ja viiveettömästi tarjoamaan jo esiintyviin oireisiin akuutisti tukea tarjoavaa työskentelyä. Koska nuorten kielelliset ja omien tuntemusten sanoittamisen valmiudet ylipäänsä vaihtelevat, on vuorovaikutuksellisen tuen rinnalle saatava myös toiminnallisia mielen hyvinvointia parantavia toimintoja.

4. Tiedonkulun toimivuus viranomaisyhteistyössä lasten, nuorten ja perheiden ongelmia ratkottaessa?

Tiedonvaihto, ilmoitusvelvollisuus ja vaitiolovelvollisuus ovat käsitteitä, joiden sisäinen merkitys ja tavoitteet ovat epäselviä monelle ammattilaiselle, saati sitten nuorille tai perheille. Tiedonvaihdon toimivuudessa ensisijaiseksi tulisi nostaa sen sujuvuus normaalissa arkisessa yhteydenpidossa eri tahojen kesken eri asteisten ilmoitusvelvollisuuksien merkkien täyttymisen tarkkailun sijaan. Järjestötoimijan näkökulmasta tiedonvaihdon haasteet nuoriin liittyvien asioiden osalta liian usein kytkeytyvät eri ammattilaisten epämääräisiin tai perusteettomiin käsityksiin tai kuntien lakipalveluiden kategorisiin linjauksiin aitojen juridisten rajoitteiden sijaan. Mitä suuremmasta toimijasta on kysymys, sen helpompi tiedonvaihtoa on linjauksilla rajata sen sijaan, että annettaisiin tiedonvaihdon tarpeellisuuteen liittyvä harkinta niille ammattilaisille, joilla tieto on.

Nuorten kannalta ilmoitusvelvollisuuksien lisääminen voi olla kaksiteräinen miekka: Moni nuori odottaa 18-vuotispäiväänsä siksi, että tämän jälkeen hän kokee voivansa puhua vapaasti ilman pelkoa pakkotoimenpiteistä. Pahimmillaan ilmoitusvelvollisuuksia koetaan käytettävän rangaistuksena tai ammattilaisten lyömäaseina. Oikeus tulla kuulluksi konkretisoituu monelle vasta 18-vuotiaana, sitä ennen moni nuori kokee sen aika näennäisenä.

Esimerkiksi lastensuojeluilmoitusten ja tietyissä tilanteissa tehtävien rikosilmoitusten velvoittavuus on tärkeää, mutta niiden tekeminen nuoren kannalta kestävällä ja tämän aitoa osallisuutta ja toimijuutta tukien vaatii samalla tavoin taitoa ja sensitiivisyyttä kuin mikä tahansa haavoittuvassa asemassa olevien kanssa tehtävä työ. Samoin kun nuori kaipaa aikaa vanhemmilta, kaipaa nuori näitä tilanteita käsitelläkseen ja prosessoidakseen aikaa myös niiltä ammattilaisilta, jotka hänen elämäänsä ovat tulleet tai etenkin siihen jollain tavalla joutuneet puuttumaan.

Koettu viranomaisepäluottamus tai pelko pakkovallan käytöstä voivat heijastua myös tiedonvaihtoon ja aitoon avoimuuteen nuorten tai perheiden kanssa toimittaessa. Omassa toiminnassamme nuoret ja perheet yleensä varsin helposti antavat oikeuden tiedonvaihtoon ja -saamiseen eri palvelutahojen välillä, kun siitä ja sen tarkoituksesta sovitaan avoimesti. Kolmannen sektorin toimijana arvelemme, että järjestötoimija voi monelle nuorelle tai perheelle olla sellainen neutraali toimijataho, jolla ei jollain tavoin edusta potentiaalista pakkovallan käyttöä. Tällöin yhteistyö kolmannen sektorin toimijan kanssa voi myös auttaa purkamaan viranomaisia kohtaan koettua epäluottamusta ja tukea yhteistyösuhteiden parantumista.

Tiedonvaihdon kulttuurin kehittymistä ja sujuvuutta tukee aito moniammatillinen yhteistyö, jopa työparitasolla, verkostopalavereihin painottuneiden yhteistyörakenteiden sijaan. Kun eri toimijatahot tuntevat paremmin toistensa työn tavoitteet, osaamisen ja työn reunaehdot, on helpompi ymmärtää ja havaita ne tilanteet, joissa tiedonvaihto perustuu lapsen tai nuoren etuun. Tällöin myös perusteettomia salassapidon käytänteitä on mahdollisuus yhteisellä tahtotilalla purkaa.

VIITTAUKSET TEKSTISSÄ:

Simonen, Jenni: ”Mä koitan itse selviytyä kaikesta” – tutkimus työn ja koulutuksen ulkopuolella olevista nuorista. Hansaprint ja PDF 2019.

Juva, Ina: Who can be ‘normal’? Constructions of normality and processes of exclusion in two Finnish comprehensive schools. Academic dissertation. Helsingin yliopisto, 2019.